

ԳՈՐՈՎԱԳՈՒԹ ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՅՐ

Բիւզանդագէտ Փրոֆ. Օր. Միրարփի Տէր-Ներսէսեան փառք ուսումնասիրութիւն մը ունի՝ «Deux Exemples Arméniens de La Vierge de Miséricorde» խորագրով, որ նախ լոյս տեսած էր Revue des Études Arméniennes, NS. VII (1970) մէջ, էջ 187-202: Ասիկա առիթ ընծայեց մեզի որ Աստուածածնի վերափախման տօնին առթիւ մեր սիրելի ընթերցողներուն խորհրդակցութեան նիւթ դարձնենք զայն:

Նախ պէտք է ըսել որ յիշեալ ուսումնասիրութիւնը մանրակարգական, զոռո մասնադիտական նիւթ մը եղած ըլլալուն՝ միայն որոշ գիտական դատարարքի ծանօթ եղած է: Արդ՝ կը փափաքինք աւելի պարզ և կրօնական ձևով մօտենալ նիւթին, հոգեւոր սնունդ քաղելու համար այս տօնին առթիւ:

* * *

Աստուածամայրը առաքելական շրջանին իսկ մեծ աէր և յարգանք կը վայելէր հաւատացեալ քրիստոնեաներու կողմէ: Իսկ է. դարէն սկսեալ ոչ միայն բարեխօսն էր հաւատացեալներուն, այլև պաշտպանը դարձած էր Կ. Պոլսոյ՝ Բիւզանդական մայրաքաղաքին: խորհուրդներ ալ եղած էին թէ կոյսերական այս քաղաքը իր հիմնարկութեան օրէն իսկ նշուիրուած էր Աստուածամօր պաշտպանութեան: Այսպէս, Աստուածամայրը պաշտպանելով՝ փրկած էր Կ. Պոլիսը Արաբական արշաւանքներու դէմ, նախ 677ին և ապա 717-718 թուականներուն: Ինչպէս նաև պաշտպանած էր Ռուսական արշաւանքներու ընթացքին, 860ին: Կը պատմուի թէ Աստուածամօր վերարկուն հանդիսաւոր թափօրով դարձուցած տոհմ թշնամին փախուստի մատուցած էր: Այս դէպքը մեզի կը յիշեցնէ Իսրայէլի ժողովուրդին Ուխտի Տապանակով եօթն անգամ երիքով քաղաքի շուրջը դառնալը և թշնամիին յաղթելը (Յես. 2. 12-16): Աստուածամայրը իր մէջ կրած ըլլալով Աստուածորդին՝ Նոր Ուխտի Տապանակը եղած էր (Բ. Միչ. Ե. 13-14, Դկս. Ա. 35):

Այս հրաշալի յաղթանակին առթիւ, Կ. Պոլսոյ (Յուշաց) Փառիս Պատրիարքը, Առ Սբ. Կոյս իր գահաբանական աղօթքին մէջ կ'ըսէ. «... Աստուածամայրը, որ մեզի համար բարեխօսութիւն կ'ընէ առ Բրիստոս» մեր հոգիներու փրկութեան և մեր մեղքերու թողութեան համար, ան մեզ կը պաշտպանէ բարբարոսներու արշաւանքներու դէմ: Անիկա մեզի համար անսովի պարիսպ մըն է»:

Իսկ Յուլիս 2ին, Սբ. Աստուածամօր վերարկուն «Զիսեղմոն Տօն»ին առթիւ, նոյն Պատրիարքը ուրիշ աղօթք մը ունի առ Ս. Կոյսն Մարիամ. «Դուռն ըլլոր հաւատացեալներուն անպակասութեան զգեստ մը առիւր քու սուրբ վերարկուդ, որուն շնորհիւ դուռն կ'ապաստանես քու սուրբ մարմինդ, ո՛հ, դուռն՝ որ աստուածային պատսպարուն ես մարդոց»:

Պէտք է ըսել որ Աստուածամօր այս պաշտպանողական քնման վանական ծագում ունեցած էր, ապա հետզհետէ շատ մեծ ժողովրդականութիւն գտած է. ասկայն, անծանօթ մնացած էր սկզբնական շրջանին Բիւզանդական մանրակարգական արուեստին մէջ, և ասոր համար ոչ մէկ արձագանք կը գտնենք Աստուածամօր վերադրուած հրաշքներուն, հակառակ որ այսօրն միծարունքի և պաշտամունքի աւարկայ դարձած էին: Բարեխախտարար պարագան նոյնը չէ Ռուսական մանրանկարչութեան համար: Սբ. Անտրէ Գուրի հրաշքին համաձայն, Աստուածամայրը իր կրած քօղը հանելով՝ կը տարածէր Յուշաց Եպիր նահանգի Բլաչերնէսի (Blachernes) եկեղեցւոյ հաւատացեալներու զիւռուն վրայ: Ահաւասիկ այս հրաշքին պատմութիւնն է որ նոյն ասեմ Ռուսական մանրանկարչութեան ծագման առիթ տուած էր, որ ծանօթ է «Pokrov de la Vierge» անուամբ, որ կը նշանակէ Աստուածամօր փոյր: Գորովագուր կամ Պաշտպան Աստուածամայրը նկարին մէջ այսպէս ներկայացուած է. Ս. Կոյսը ոտքի կեցած՝ մէկ ձեռքով բռնելով վերարկուն ծալքը՝ կը տարածէ զայն ծռնելի եկած հաւատացեալներու ուսին վրայ, որմէ Երիսակ մը կը տեսնենք Երուսաղէմի թիւ 2568՝ Պարոն Վասակ Արքայեղբոր Աւետա-

րանին մէջ, թղ. 320, որ ծաղկուած է 1270 ին, Այս նկարին մէջ, Աստուածամայրը քիչ մը դարձած է գէպի Բրիտանոս և ձեռքով բարեխօսութիւն կը խնդրէ Միածինէն:

1220 տկան թուականներուն, Գերմանիոյ Գոյթի քաղաքին մէջ, Սիսդերսեսան կրօնաւոր մը իր շէնքերէն բնակեցուցնելուն գրքին մէջ կը պատմէ իր Միարանակիցներէն մէկուն ունեցած տեսիլքը՝ այսպէս. «... Կրօնաւորը Սուրբ Հոգիով վերացած՝ երկնքի փառքը կը գիտէ, բայց այնտեղ չի գտներ իր Միարանակիցներէն ոեւէ մէկը: Հորք կու տայ Աստուածամօր՝ ըսելով. «Ինչե՞ր համար, ով Սուրբ Աստուածամայր, այստեղ չեմ տեսներ մեր Սիսդերսեսանց վանքէն ոչ մէկ Միարան»: Երկնքի Թագուհին իրեն պատասխանելով՝ կ'ըսէ. «Վերականգնեց վանքի կրօնաւորները ինծի համար շատ սիրելի և շատ ընտանի են, և զանոնք իմ թեկնածու տակ կը տաքցնեմ: Եւ բանալով վերաբերան՝ ցոյց կու տայ բազմաթիւ և անհաշուելի Միարաններ և աշխատաւոր միաբնակչութիւններ: Ասկէ քիչ ետք, Դոմինիկեան Միարաններ կը վայելին Ս. Կոյսին պաշտպանութիւնը: Պէտք է ըսել որ Աստուածամօր վերաբերման ապաւինիլը մեղքերու թողութեան և գթութեան համար, Ֆրանչիսկեան ծագում ունեցած է և ապա տիեզերական դառնալով՝ համայն քրիստոնէութիւնը ծնրադրելով վերաբերման տակ՝ ապաւինած է Աստուածամօր պաշտպանութեան: Դուք ինչ Դոմինիկականութիւնը պատուաբար ասոր մէկ փաստը կը ներկայացնէ, որ ամենէն ինչ օրինակը ճանչցուած է մինչև այսօր, ծանօթ՝ Վերանշինակներու Աստուածամայր անունով: Կը գտնուի իտալիոյ Սիենն (Sienne) քաղաքի Պինակոթէթ (Pinacothèque) թանգարանի մէջ: Պատուաբար կը ներկայացնէ Աստուածամայրը, Յիսուս մանուկը գրկած իր ձախ ծուռկին վրայ, որ կ'օրհնէ: Ս. Կոյսը իր վերաբերման կը տարածէ ծուռկի եկած երեք Ֆրանչիսկեան կրօնաւորներուն վրայ: Ասոնցմէ մէկը կը համարուի Ս. Կոյսին ոտքը, մինչև միւս երկուքը ձեռնամուտ կը պաղտախին: Նոյն ձեռքով գծուած է նաև մեր հայկական Կի-

լիկեան մանրանկարը, որ կը պահուի Պրիւքսէլի Ֆերօն-Սթօքլէի (Feron-Stoclet) թանգարանին մէջ: Ամենէն կարեւորը սակայն այս մանրանկարին թուականն է. Ծնորհիւ Փրօֆ. Օր. Ս. Տէր-Ներսէսեանի մանրամասն և գիտական ուսումնասիրութեան, փաստացի թուականներով կ'ապացուցուի թէ Դուք ինչ պատուաբար աւելի ուշ թուականի գծուած է քան Կիլիկեան յիշեալ մանրանկարը: Եւ Փրօֆէսօրը եզրակացնելով կ'ըսէ թէ «Ուրեմն այս երկու արուեստագէտները շատ աւելի ինչ օրինակէ մը ներշնչուած պէտք է ըլլային իրենց նկարները գծած ատեն»:

Ժ.Գ. դարուն մենք կը հանդիպինք նաև Եւրոպայի ուրիշ քաղաքներու մէջ պատասխաններու, ուր Սրբուհին իր վերաբերման կը պաշտպանէ Եկեղեցւոյ հաւատացեալները: Այսպէս, օրինակի համար, Աւստրիոյ Լինց քաղաքին մէջ կը գտնուի պատառ մը, որ գծուած է 1240-1250 թուականներու միջև և ուր Սր. Ուրսուլ կոյսը կը պատապարէ իր առջև ծուռկի եկած վեց հաւատացեալները: Իսկ Սանթա Մարիա-ինտեր Անջելօս, Սպօլէթի մօտ (Santa Maria-inter Angelos, près Spolète) 1280-1290 թուականներուն գծուած պատառ մըն ալ կը գտնուի, ուր Աստուածամայրը կը պաշտպանէ յարուցեալ մարդիկը:

Սակայն դժուար է ճշդել, թէ այս նկարները որո՞ւ միջոցաւ Կիլիկիա փոխադրուած էին: Կը կարծուի հաւանաբար Դոմինիկեան կամ Ֆրանչիսկեան Միարաններու միջոցաւ: Կրնային բերուած ըլլալ նաև իտալացի վաճառականներու կողմէ, որոնք գործօն վաճառականութիւն կ'ընէին արդէն Կիլիկիոյ հետ Ժ.Գ. դարուն: Առաջին անգամ Դոմինիկեանները եկած էին Կիլիկիա Հեթում Ա. թագաւորին հրաւերովը 1237 թուականին:

Հայ մանրանկարիչները, որոնք կը ծաղկէին Աւետարաններ արքայական և իշխանական ընտանիքներու համար, կըրնային ծանօթ ըլլալ այս պատասխաններուն:

Հայկական մանրանկարչական արուեստի Դոմինիկական Աստուածամօր առաջին նկարն է Նրուսաղէմի Ս. Յակոբ, թիւ 2568 ձեռագիր Արքայադարձար Վասակ իշխանի Աւետարանի մէջ գտնուողը, թղ.

320, ուր Քրիստոս նստած է գահի մը վրայ ամպնովանիի տակ և հագած է կապոյտ պատմուճան և ծիրանի-կարմիր վերարկու մը, ձախ ծունկի վրայ կը բռնէ գիրք մը (Աւետարան) և աջ ձեռքով իր օրհնութիւնը կու տայ ծունկի եկած արքայեղբայր Վասակ իշխանին և իր որդիներուն՝ Կոստանդինի և Հեթումի: Վասակ հագած է առանց թևի պատմուճան և մուշտակէ կարմիր (vermilion) վերարկու մը, և իր ներքնազգեստին թևերը ճերմակ են: Երէց որդին հագած է կարճ թևով պատմուճան մը, կապոյտ-ճերմակ գծաւորումով: Կրտսեր որդին իր հօր նման հագած է կարմիր պատմուճան:

Իսկ Աստուածամայրը աթի կեցած է այս խոջմերին ետև և իր վերարկուն կը տարածէ անոնց վրայ ի նշան պաշտպանութեան, և ձախ ձեռքը քիչ մը վերցուցած՝ բարեխօսութիւն կը խնդրէ իր Միածին Որդիէն՝ Քրիստոսէ:

Երկրորդ Պրիւքսէի Ֆէրօն-Սթօքլէի հաւաքածոյի մանրանկարն է, ուր Աստուածամայրը Յիսուս Մանուկը գրկած՝ նուիրատուներուն մեծարանքը կ'ընդունի: Սուրբ Կոյսը մուժ գայնով կապոյտ պատմուճան և ծիրանեզոյն վերարկու մը հագած է և զայն կը տարածէ ծունկի եկած մեծարողներու ուսին վրայ: Յիսուս հագած է կարճ ճերմակ պատմուճան մը, կարմիր և կապոյտ զարդարուած խաչերով և մէջքը կապուած լայն կարմիր գօտիով, որ ուսին ծիացած է իրկու երիզներով: Մարտլախտ Օշին, իր երկու որդիներով՝ Կոստանդին և Հեթում, ճիշդ արքայեղբայր Վասակ իշխանին պէս(*) Օշին հագած է ճերմակ պատմուճան և կարմիր մուշտակէ վերարկու մը: Երէց որդին՝ Կոստանդին, հագած է կարճ թևով կապոյտ խիլազ և կարմիր պատմուճան մը: Իսկ իր կրտսեր որդին՝ Հեթում, նոյնպէս խիլազ մը, որ կէս-կարմիր՝ կէս-կապոյտ է, և ճերմակ պատմուճան մը: Ասոնց ետև կեցած է եպիսկոպոս մը, որ մէկ ձեռքը դրած է Օշինի ուսին վրայ և

միւս ձեռքով բարեխօսութիւն կը խնդրէ Ս. Կոյսէն: Եպիսկոպոսը իր գլխուն վրայ ունի սուրբերու յատուկ լուսապսակ մը, որմէ անմիջապէս պիտի ենթադրուի թէ սուրբի մը դիմանկարն է այդ: Սակայն ոչ: Այլ Հեթում Ա. Թագաւորը և Վասակ իշխանին եղբայրը՝ Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսն է: Այս լուսապսակը մենք կը տեսնենք նաև Երուսաղէմի թիւ 2563 և 2660 ձեռագիրն Աւետարաններու մանրանկարին մէջ, ուր Լեոն Բ. Թագաւորը և Կեռան Թագուհին լուսապսակով ծաղկուած են: Նոյնը կը տեսնենք Բիւզանդական կայսրերու և կայսրուհիներու գլխուն շուրջ, Երուսաղէմի թիւ 1950 Աւետարանին մէջ նուիրատու Սահփանոս Եպիսկոպոս գլխուն լուսապսակ մը ունի:

Այս ձեռագրին մէջ կը կարդանք սորա ցուցական գերանունը որ, անշուշտ, ազգականական կապ մը ցոյց կու տայ Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսի և Օշինի հետ: Ժիշէ, քանի որ կարմիրներ կ'ըլլային իրարու: Օշինի հօրաքոյրը՝ Ալիս, ա՛մուսնացած էր անոր հօր՝ Պարսն Կոստանդինի հետ. և աւելին, Օշինի եղբոր արջիկը՝ Կեռանը ամուսնացած էր 1262ին Լեոն իշխանի հետ, որ Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսի եղբորորդին կ'ըլլայ:

Անուանաի հայկական գործովագութ Աստուածամօրը երկու մանրանկարները, որոնք շատ արժէքաւոր են ըստմաթիւ նկատառումներով: Նախ՝ ինչպէս տեսանք արդէն, անոնք են հնագոյն օրինակները Արեւմուտքի մէջ և ոչ թէ Խաղաղի Դուռը: Ինչ որ գծած պատասաւը, ինչպէս կը կարծուէր մինչև այսօր: Ուրեմն, Խաղաղի արուեստագէտը ուրիշ օրինակէ մը օգտուած պէտք է ըլլայ:

Երկրորդ՝ յիշեալ զոյգ մանրանկարները արուեստի տեսակէտէն ալ շատ յատկանշական են իբրև ԺԳ. դարու գլուխ գործոցներ, որոնք նոյն ատեն ցոյց կու տան կրիկիոյ և Արեւմուտքի յարաբերութիւնը, որ քիչ ծանօթ էր Արեւմուտքի, որ երկար ժամանակէ ի վեր ընտանացած էր Բիւզանդական արուեստին:

Երրորդ՝ Հայ արուեստագէտները գիտէին օգուտ քաղել օպարներու գործերէն: Բայց ընդօրինակութիւնը բառացի

(*) Ներքին բաղձալաստակ Թրօֆ. Ս. Տեր-Ներսէսեանի ուսումնասիրութեան է որ մենք այսօր կրնանք վստահաբար գիտնալ այլևս այս նուիրատուներուն ճիշդ անունները:

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՂԻՍԱՒԵԹԻ

Մենք պատահարէն ետքը, Մարիամի բորի սրտէն իրենց ակունքը տանող բաժմասնութիւնները աճած էին անհամեմատ առաւելութիւններով: Ծառայասիրութիւնը, ուրիշին օգտակար ըլլալու բուռն ցանկութիւնը զինք գուրս նետած էր անշուք իր յարկէն, օրերու տաժանագին ճամբորդութենէ մը ետք հասնելու համար Յուդայաստան, ուր միջնաստակ կրթական եւ շրջանակներէ չբնակարարած ձորակի մը մէջ ծնւարած գիւղը, Ս. Քաղաքի հարաւարեմեան եզրին, կը բնակէր մենաւոր ու պառու իր աղքատներ՝ Եղիսաբեթ: Քանի մը դեռատի ու մանկամարդ կիներ կը բաժնէին իր հետ տաժանքը քարոտ ու փշածակի ճամբուն, որ մերթ կը պլլուէր ցից բլրակի մը կողին ու մերթ գահալէժ կ'իջնէր զաւթափէն ամայի ձորակի մը յատակին: Գարնան հովերէն նախ համբուրուած՝ ապա մտրակուած դեռաբոյս ծիւր, իրենց փոփոկ կանաչովը, հողի գուղձերուն հետ, կը գգուէին նուրբ ոտները ճամբորդներուն: Գարունը, անհաս-

չէր, այլ ամէն անգամ տարբեր ձեով կը ներկայացնէին զանոնք:

Ջորորդէ՝ այս երկու մանրանկարները իրարու շատ մօտ են թուականի տեսակէտով, և շատ հաւանաբար նոյն դպրոցի պատկանած ըլլան, և մեզի կը հրաժմեն ներկու տարբեր ճիւղովագոյն ձևաւորումներ:

Եւ վերջապէս, մեր արուեստագետ նկարիչները իրենց գործին մէջ որոշակի փոփոխում մը ներմուծելով՝ նորատեսակ նկարներ ստեղծած են, տարբեր՝ Արեւմտեքի օրինակէն և Բիւզանդական յօբինումէն:

ՎԱԶԷ Ս. ՎՐԴ. ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ

Մարտի

տառ իր բնութեամբ, քմայքոտ ու կամօտ մանկան մը նման կը նեղէր զանոնք:

Բաւորին ալ խօսակցութիւնը տակաւ կը ստանար կրօնական երանգ: Քաղաքական դժոյգ պատահարներ, Հոռովճական իշխանութեան ծանրացող լուծը, աստուածային միջամտութիւն, տեսիլքներ ու գուշակութիւններ կը լեցնէին իրենց հագին անկիւնադարձ կաղժող դէպքերու ամօքէի նախազգացումով: Աւերի ու տրիւնի հեռապատկերներու ետին, անոնց մտածումին առջև կ'ուրուանար Միսիայի միջոցաւ աղատագրուած իսրայէլի մը սրտապնդիչ պատկերը: Դարերու տառապանքն ու անձկութիւնը ամէն ժամանակներէ աւելի մօտ կը թուէին իրենց վախճանին: Թերեւս սուղ ըլլար վճարելիք գինը աղքի փրկութեան, իրականութեան վերածուէին Դանիէլի գուշակած տառեր աղէտն ու կոտորածը, բայց վստահ էին թէ քարանձակներ խնդր փոթորիկը նախապայման էր յաճախ ողջունելու համար ստանալով իր օրերուն յաջորդող արեւաշող ու ջիւրիկ օրերը տարւոյն ամենաքաղցր եղանակին:

Եղիսաբեթ, իր կեանքի մայրամուտին մայրանալու բախտին ու պատիւին տուածանի ըլլալու աւետիսը ընդունած երանելի այդ կինը, սրտաբաց ողջոյնով ընդունաց իր աղքատներուն: Ուրիշէ՞ որ Տիրոջ մայրը կու գայ հիւր ըլլալու իմ յարկիս տակ», բացառանչեց գերազուարճ բերկրանքով, ինքնիրմէ ելած: Անմիջապէս որ ողջոյնդ առի, ցնծալով խաղաց մանուկը որովայնիս մէջ: Երանի անոր որ կը հաւատայ թէ Տիրոջ բոլոր խոստումները պիտի իրականանան ի մօտոյն: Ու բացեւեցան օրհնեալ շրթներէ Մարիամի, ընելու համար իր ներքին, անսահման գոհունակութիւնը արտայայտող սրտաբուխ ու գոհար աղօթքը — Ամենացուպէն, որ դարերու ընթացքին անհամար տառարներու քիւրբուն տակ և օրուան բոլոր ժամերուն պիտի կրկնուէր, դառնալու համար մէկը՝ բոլոր դարերուն յօբինումն ու ամենափրկիչ աղօթքներէն:

Ամէն աղքերն ու երբեանքները այսուհետեւ երանի պիտի կարգան ինծի, կը մարգարէանար ան այնքան ճշգրտօրէն: